

Druhý demografický přechod a vývoj regionální diferenciace prokreačního chování obyvatelstva v okresech Česka

Martin Novák

Univerzita Karlova v Praze, Katedra demografie a geodemografie

Po změně politického režimu v roce 1989 se v Česku začalo proměňovat i reprodukční chování obyvatelstva. Pokles počtu každoročně narozených dětí, růst průměrného věku žen při narození prvního dítěte či pokles intenzity sňatečnosti jsou jen výčetem změn, ke kterým od počátku 90. let docházelo. Proměna reprodukčního chování v Česku po roce 1989 byla tak výrazná, že někteří odborníci vidí analogii v situaci ve vyspělých zemích západní Evropy na přelomu 60. a 70. let. Koncept druhého demografického přechodu lze charakterizovat jako změnu vnímání rodiny a manželství jako tradičního soužití dvou lidí. Naopak se stále ve větší míře dostává do popředí individualismus a snaha prosadit se v dynamicky se rozvíjejícím světě. Práce a kariérní postup se mnohdy staly důležitějším životním cílem než mít vlastní potomka.

V rámci celého tématu vstupovaly do analýzy všechny ukazatele charakterizující koncept druhého demografického přechodu, tak jak jej popsali demografové D. Van de Kaa a R. Lesthaghe. V tomto příspěvku však budou představeny jen výsledky analýzy úhrnné plodnosti.

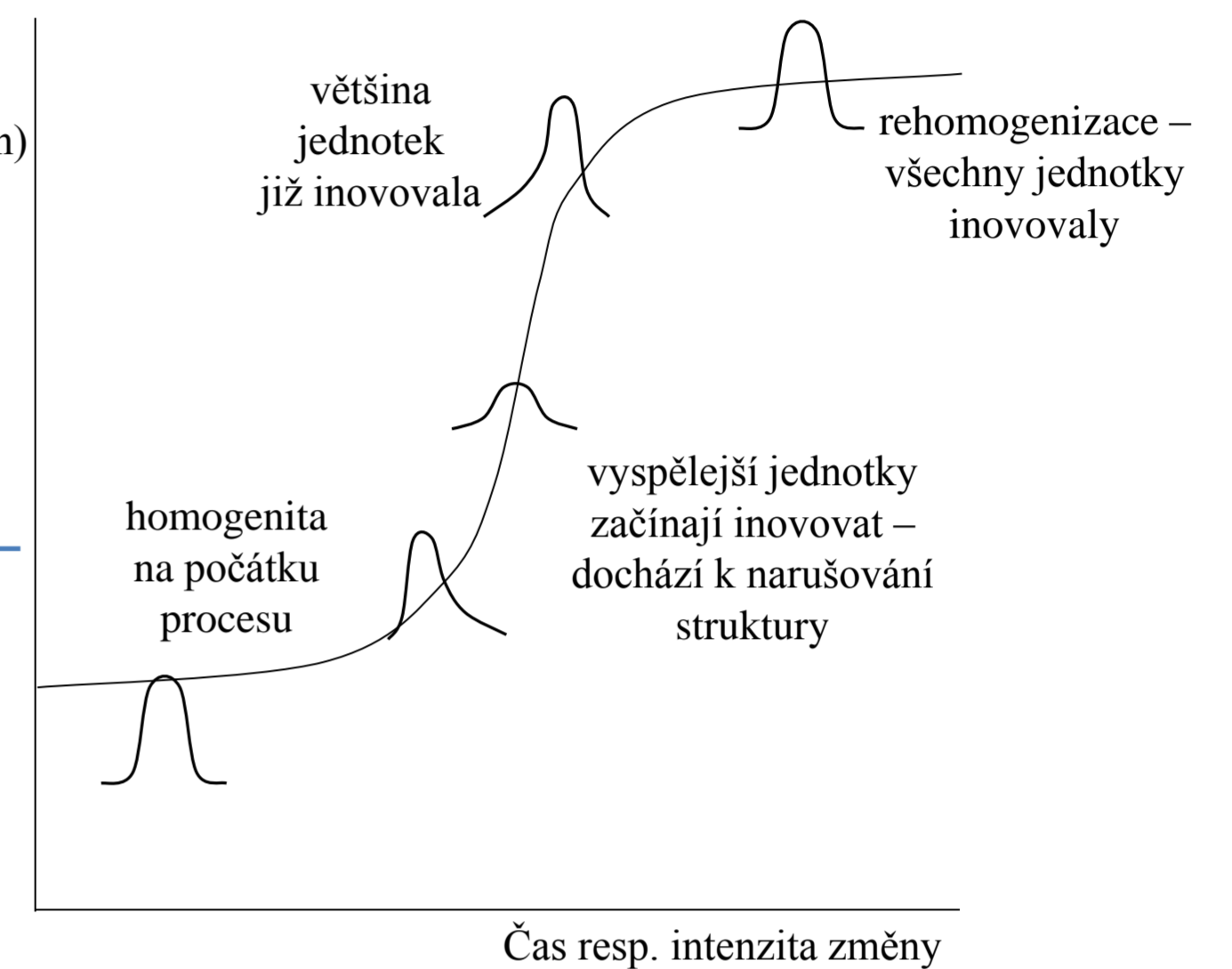
Cílem výzkumu je analyzovat časové a prostorové proměny vzorců prokreačního chování obyvatelstva v okresech Česka v průběhu transformace s důrazem na vývoj regionální diferenciace a stanovení tzv. inovačních okresů.

Základním předpokladem je aplikace konceptu druhého demografického přechodu na změny v prokreačním chování obyvatelstva v okresech Česka po roce 1989.

Teoretickým východiskem pro studium geografické stránky přeměny vzorců reprodukčního chování obyvatelstva je vývojový proces a dynamika šíření změn v prostoru neboli proces geografické difúze

Obr. 1 – Vývojový proces a dynamika šíření změn v prostoru

Míra rozšíření (dynamika změn)

Hypotézy

1. Diferenciace mezi tzv. „městskými okresy“ a ostatními okresy Česka
2. Prostorová polarita mezi okresy ležícími na severozápadě a jihovýchodě (tzv. gradient severozápad vs. jihovýchod)
3. Předpoklad, že na počátku analyzovaného období bude docházet k selektivním tendencím a diferenciace mezi okresy se bude zvyšovat.

Tab. 1 – Ukazatele variability úhrnné plodnosti mezi okresy Česka, vybrané roky

Ukazatel	1991	1993	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2009
ČR	1,86	1,67	1,28	1,17	1,13	1,15	1,18	1,28	1,44	1,49
Minimum	1,63	1,44	1,13	1,06	1,04	1,01	1,03	1,13	1,16	1,30
Maximum	2,05	1,91	1,48	1,38	1,32	1,31	1,39	1,55	1,69	1,81
Rozpětí	0,42	0,47	0,34	0,32	0,28	0,29	0,36	0,42	0,53	0,51
Směrodatná odchylka	0,092	0,088	0,066	0,067	0,057	0,056	0,065	0,075	0,092	0,091
Variační koeficient	0,049	0,052	0,051	0,056	0,050	0,049	0,055	0,058	0,063	0,060

Tab. 2 – Okresy Česka s nejvyšší a nejnižší úrovní úhrnné plodnosti, vybrané roky

	1991		1995		1999		2004		2009	
	okres	úp	okres	úp	okres	úp	okres	úp	okres	úp
nejvyšší	Český Krumlov	2,05	Žďár nad Sázavou	1,48	Prachatice	1,32	Teplice	1,39	Praha-západ	1,81
	Třebíč	2,04	Sokolov	1,45	Chrudim	1,31	Ústí nad Labem	1,39	Praha-východ	1,72
	Rychnov	2,03	Svitavy	1,43	Český Krumlov	1,25	Most	1,38	Český Krumlov	1,68
	Chrudim	2,02	Ústí nad Orlicí	1,42	Ústí nad Orlicí	1,24	Mělník	1,38	Louny	1,65
	Bruntál	2,02	Prachatice	1,42	Náchod	1,24	Rychnov	1,36	Ústí nad Labem	1,65
nejnižší	Kolín	1,63	Plzeň-město	1,13	Hl.m. Praha	1,04	Písek	1,06	Hodonín	1,30
	Plzeň-město	1,68	Hl.m. Praha	1,14	Rokycany	1,06	Rokycany	1,10	Zlín	1,35
	Hl.m. Praha	1,68	Pardubice	1,17	Blansko	1,06	Hodonín	1,10	Kroměříž	1,35
	Praha-východ	1,74	Brno-město	1,17	Kladno	1,06	Uherské Hradiště	1,10	Pelhřimov	1,35
	Pardubice	1,76	Olomouc	1,21	Hodonín	1,06	Zlín	1,11	Hl.m. Praha	1,37

Tab. 3 – Rozložení okresů dle hodnot úhrnné plodnosti, vybrané roky

Úhrnná plodnost	1991	1993	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2009
2,00–2,10	12									
1,90–1,99	24	2								
1,80–1,89	26	4								1
1,70–1,79	12	30								1
1,60–1,69	3	30							6	10
1,50–1,59		10						1	18	28
1,40–1,49	1	6						4	36	27
1,30–1,39		34	5	2	1	6	28	16	16	10
1,20–1,29		33	28	12	16	24	36			
1,10–1,19		4	39	48	49	44	8			
1,00–1,09			5	15	11	3				

Z obr. 2, který poukazuje na pokles úhrnné plodnosti z časového a prostorového pohledu, je zřejmé, že nejrychleji klesala úp v okresech Hl. m. Praha a Plzeň–město.

Naopak nejpomaleji klesala úp v okresech ležících na českomoravské vrchovině

Úroveň úhrnné plodnosti v jednotlivých okresech Česka je již na počátku analyzovaného období v roce 1991 značně diferencovaná

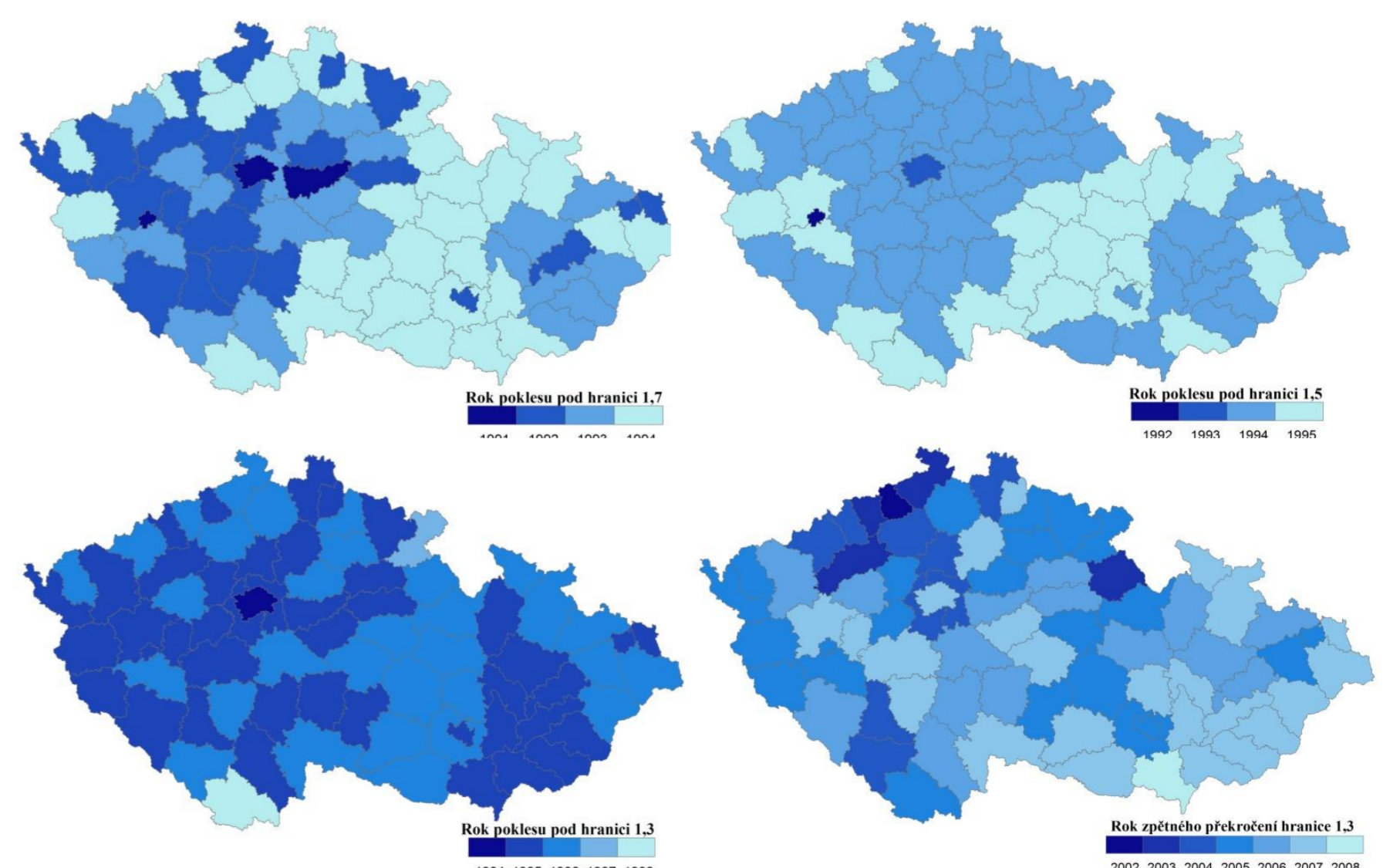
Rozpětí mezi dvěma krajními hodnotami (Český Krumlov a Kolín) úhrnné plodnosti dosahuje v roce 1991 hodnoty 0,42, což poukazuje na značně diferencovaný soubor okresů již na počátku 90. let

Již v roce 1993 nezaznamenal žádný okres hodnotu úp vyšší než 2 děti na jednu ženu.

Počínaje rokem 1995 se počet intervalů, ve kterých se nachází alespoň jeden okres zmenšoval a zároveň klesá počet okresů s vyšší hodnotou úhrnné plodnosti než je průměrná hodnota pro celé Česko.

Lze zde tedy pozorovat určité konvergenční a difúzní trendy

Obr. 2 – Časový a prostorový průběh změn hodnot úhrnné plodnosti v okresech Česka

Závěr

Na základě celkové analýzy (nejen zde představené úhrnné plodnosti) lze konstatovat, že se v určité míře z hlediska prokreačního chování vydělují především tzv. městské okresy

Hypotézu č. 2 lze zcela přijmout, neboť po celé analyzované období můžeme pozorovat rozdílné trendy prokreačního chování obyvatel v těchto okresech

Naopak hypotéza č. 3 se nepotvrdila

Když se však zaměříme na geografickou difúzi, nelze tento trend pozorovat.

Změna vzorců reprodukčního chování obyvatelstva proběhla po roce 1989 ve všech okresech Česka ve velmi krátkém čase.

Rozdílem v průběhu druhého demografického přechodu v Česku a ve vyspělých západních zemích jsou rozdílné odlišné podmínky, zejména negativní dopad ekonomické transformace na prokreační chování obyvatelstva.

Tento fakt se týká především okresů v podkrušnohorské oblasti, což zkresluje výsledky jednotlivých analýz a stanovení difúzních trendů.

K postihnutí difúzních trendů by bylo vhodné, kdyby byla dostupná data za jednotlivé okresy Česka před rokem 1991